

УДК 371

ІРИНА ЛАППО

Красноармійський індустріальний інститут ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ГУМАНІСТИЧНОГО ТА ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВНОГО ПІДХОДУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ А. С. МАКАРЕНКА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто основні принципи та аспекти педагогічної системи А.С. Макаренка та можливості застосування її у сучасному навчально-виховному процесі.

***Ключові слова:** педагогічна система, виховання, педагогіка, колектив, гуманізм, особистість.*

Постановка проблеми. Сучасний етап історичного розвитку України характеризується значними змінами політичного, економічного та суспільного характеру, як наслідок економічних реформ 90-х років ХХ ст., які пов'язані із рядом складних процесів суспільно-культурного характеру: руйнування системи духовного відтворення, криза культурної ідентичності, соціальне розшарування населення. Економічні реформи, які супроводжуються зниженням рівню життя населення, негативно впливають на етичне, фізичне, психічне здоров'я та соціальний захист дітей. Зміна ідеалів та моральних цінностей, ускладнення соціальної структури, безробіття, різкий спад добробуту основної частини населення дуже сильно вплинуло на формування у підростаючого покоління життєвих цінностей. Зростання прагматичного настрою суспільства, недостатній вплив соціуму, як одного із факторів формування норм гуманних відносин у дітей, призвели до зниження ролі таких суспільних цінностей як інтерес до знань, культури, труду. У молодіжному середовищі зростає рівень агресивності, роздратування, невпевненості у майбутньому. При цьому держава практично відмовилась від своїх пріоритетів у вихованні на користь навчання, спостерігається тенденція відстороненості школи від виховних цілей. У більшості сучасних шкіл задачі морального виховання все частіше намагаються вирішувати, використовуючи лише потенціал навчальних дисциплін, при цьому ігнорується роль виховного колективу у становленні особистості. Тож виникла необхідність переосмислення, перегляду, поглиблення, уточнення концепцій педагогічного виховання, нових підходів, нової методології наукового вирішення протиріч дійсності сучасної освіти на всіх рівнях соціальних відношень: держави, школи, сім'ї.

Одним із можливих шляхів творчого вирішення актуальних проблем теорії та практики сучасного виховання є звернення до педагогічної спадщини одного із видатних радянських педагогів А.С. Макаренка, який бudoвав свою систему виховання на вмілому використанні законів діалектичного матеріалізму та розвитку принципів гуманістичного й ціннісно-орієнтовного процесу навчання та виховання. Завдяки цьому він знайшов вдаль рішення таких надзвичайно складних проблем, притаманних сучасності, як особистість та суспільство, свобода та необхідність, обов'язки та право, авторитет педагога та права колективу, вимогливість та любов, не протиставляючи їх один одному, а навпаки, підкреслюючи їх єдність. Педагогічна спадщина А.С. Макаренка є актуальним питанням становлення педагогічної науки та покращення процесу виховання на рівні державної значимості.

Соціально-педагогічні відкриття А.С. Макаренка цікавлять не тільки педагогів, але й представників різних галузей знань про людину та суспільство: соціологів, психологів,

медичних працівників, політологів, економістів, релігійних діячів. Особливо цікаві дослідження А.С. Макаренка в області психології: соціальної, педагогічної та психології особистості.

Педагогіка А.С. Макаренка – це осмислений, наповнений образ життя, практика побудови умов становлення та розвитку людського в людині. Особливої актуальності та значущості набуває найважливіше принципіальне положення А.С. Макаренка про те, що «надо по-настоящему обратити педагогіку в активную, целеустремленную политическую науку» [1], яка створює особистість, тип нової людини – активної, діяльної, обачної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз будь-якої теоретичної спадщини потребує дослідження його соціально-політичної та культурно-історичної обумовленості, теоретичних джерел у працях сучасників. Намагаючись краще зрозуміти принципи, границі застосовності ідей А.С. Макаренка дослідники звертаються до витоків його теорії та практики.

Аналіз спеціальної літератури показав, що сприйняття ідей Макаренка спільнотою, як у нашій країні, так і за кордоном, переживало свої зльоти та падіння. До творчого надбання педагога-новатора ніколи не було спокійного, адекватного відношення, освоєння його ідей та досвіду почалося ще за його життя й неодноразово піддавалося жорсткій критиці з боку влади та науковців. Але завдяки як власному педагогічному досвіду, так і наполегливій праці послідовників діяльність А.С. Макаренка набула широкого визнання. Серед значної кількості дослідників аспектів багатогранної педагогічної спадщини А.С. Макаренка, які надали імпульси для розвитку педагогіки, особливої уваги заслуговують наукові роботи І.Ф. Козлова [15], Е.М. Мединського, В.М. Терського, Е.І. Монозонна, В.Е. Гмурмана, В.М. Колбановського, Н.А. Морозової та інших вітчизняних і закордонних спеціалістів. Слід відзначити наукову роботу по вивченню спадщини А.С. Макаренка в інституті розвитку особистості під керівництвом С.С. Невської [5], [6].

Наприкінці ХХ ст. на основі досліджень педагогічної спадщини А.С. Макаренка були захищені докторські дисертації В.В. Кумаріним [12], [13], [14] та А.А. Фроловим, який неодноразово підкреслював, що в дослідженнях педагогічної спадщини А.С. Макаренка не приділялось належної уваги історії, генезису та процесу розвитку ідей та досвіду педагога-новатора [2], [4], [10], [11].

Ідеї А.С.Макаренка вплинули на розробку ряду концепцій виховання в останні десятиліття: концепція цілісного учбово-виховного процесу (Л.Ю.Гордін, В.С. Ільїн); з'єднання наукової освіти з суспільно-корисною продуктивною працею (С.Я. Батишев); етичне виховання (О.С. Богданова, Н.І.Болдирев); колектив і особистість (А.А.Бодальов, Л.І.Новікова); програмування виховного процесу (М.Д. Віноградова, В.К. Д'яченко); проблема розвитку педагогічної майстерності (І.А. Зязюн, Н.В. Кузьміна, В.А. Сластьонін).

Теорія та практика соціально-педагогічної системи А.С.Макаренка привернула увагу психологів, зокрема С.Л. Рубінштейна, А.В. Петровського, втілюючи його досвід у педагогічну психологію. Свого часу в цьому проблемному полі було написано досить багато дисертаційних досліджень.

Аналізуючи спеціальну літератури, можна відзначити, що тема використання ідей творчої спадщини А.С. Макаренка в сучасних умовах освітлюється в багатьох роботах 70-90-х років ХХ ст. Зокрема, є праці за системою трудового виховання Макаренка (Е.Д. Варнокової, М.В. Павлової). У дисертаційних дослідженнях останніх років висвітлюються питання особово-соціальної концепції педагогіки А.С.Макаренка у контексті сучасного розвитку науки та проблемам виховання і розвитку особистості в практико-теоретичній діяльності педагога (Л.І. Гриценко).

Але більшість цих робіт мають вузькоспрямований та епізодичний характер, що і складає проблему створення певної системи тих або інших поглядів на творчу педагогічну спадщину А.С.Макаренка в нових соціально-економічних і культурно-освітніх умовах розвитку нашої країни.

Мета даної статті – розглянути актуальні аспекти педагогічної діяльності А.С. Макаренка в контексті аксіологічних та антропоцентричних проблем в світлі сучасних підходів до виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки зростає роль нових концепцій в освіті та вихованні, у центрі уваги яких знаходяться аксіологічні проблеми, пов'язані з необхідністю розвитку гуманістичних на ціннісно-орієнтовних процесів. Розглядаючи питання про педагогічну спадщину А.С. Макаренка, можливо з визначеною часткою впевненості стверджувати, що в тій чи іншій мірі педагогічно-виховна система Макаренка з її орієнтацією на гуманність, цілісність, нероздільність життя та людини в ньому працює й понині та відповідає основним тенденціям розвитку сучасної педагогіки.

А.С. Макаренко є основоположником антропоцентричної моделі педагогіки, яка є гуманістичною за своїм змістом та оптимістичною по духу, проникнута вірою у творчі сили та можливості особистості. Педагогічна система А.С. Макаренка – це складна, цілісна, динамічна сукупність ідей та практичних рішень, утілених у досвіді педагога, віддзеркалених у його творах та виявлених дослідниками при вивченні та творчому використанні його спадщини.

Розглядаючи виховання як об'єктивно-закономірний суспільний процес, який здійснюється у визначених історичних умовах, Макаренко сповідував ідею виховання самостійного та дієвого члена суспільства, стверджуючи безмежну могутність організованої виховної роботи. Визначаючи сутність та зміст етичного виховання, педагог стверджував, що для сучасного суспільства необхідна не проста номенклатура етичних норм, а цільна етична система, яку можна реалізувати на практиці. Заслуга А.С. Макаренка полягає в тому, що він визначив та показав значиму роль практики у виховному процесі, стверджуючи, що тільки практика може підтвердити правильність педагогічної теорії. Теоретичні положення А.С. Макаренка завжди мали конкретний вихід у практику та народжувалися у безпосередньому досвіді педагогічної роботи. Його вихованці постійно відчували гуманістичну спрямованість діяльності свого педагога та систематично засвоювали уроки справжньої людяності.

Вся практична діяльність та творчість А.С. Макаренка націлена на формування нового типу особистості, що відрізняється новими життєвими ідеалами, етичною чистотою. У кожній людині від народження обов'язково закладене добре насіння, знайти яке під час буває нелегко, але святий обов'язок педагога та батьків зробити це, знайти добрі начала в характері людини, схопитися за них та допомогти стати на правильний життєвий шлях. Життєдайним джерелом педагогічного оптимізму А.С. Макаренка була не тільки його нескінченна віра в людину, в силу та могутність виховної роботи – цим джерелом було саме життя, ідея творення, цілеспрямованості у майбутнє. Тому погляди Макаренка на основні аспекти виховання можна розглядати як етику педагогіки майбутнього, як програму людської особистості – уявлення про те, якою повинна бути людина, що з неї можна зробити шляхом виховання та як цього досягти.

А.С. Макаренко вважав, що чітке знання педагогом цілей виховання – це запорука успішної педагогічної діяльності. Під основними ж цілями виховання він мав на увазі не цілі окремих заходів, не загальний ідеал, а усю програму формування особистості, програму характеру, як зовнішніх проявів і внутрішньої переконаності, так і політичного, трудового, естетичного, морального виховання. Таким чином, чітке визначення цілей виховання, проектування особистості кожного вихованця – це основний шлях методики індивідуального впливу А.С. Макаренка. Він розробив чітку педагогічну систему, методологічною основою якої є педагогічна логіка – визначена система положень, принципів та правил, яка дозволяє уявити суть та значення педагогічної теорії та практики. Такий підхід дозволяє виявити закономірну відповідність між цілями, задачами, засобами, методами, формами та результатами виховання. Ключовий пункт теорії А.С. Макаренка – це закон паралельної дії, тобто органічної єдності виховання та життя суспільства, колективу та особистості.

Необхідною умовою виховання характеру являється формування світогляду, переконань та ідеалів. Світоглядом визначається спрямованість людини, її життєві цілі, устремління; із світогляду витікають моральні установки, якими люди керуються у своїх вчинках. Задача формування переконань повинна вирішуватися у єдності з вихованням визначених форм поведінки, в яких можливе втілення системи відношень людини до дійсності. Тому для виховання суспільно цінних рис характеру необхідна така організація учбової, трудової діяльності, при якій можливо накопити досвід правильної поведінки. В процесі формування характеру потрібно закріплювати не тільки визначену форму поведінки, але й відповідний мотив цієї поведінки, ставити вихованців в такі умови, щоб практична діяльність відповідала їхньому ідейному вихованню, щоб вони застосовували на практиці засвоєні принципи поведінки. Виховання, яке усуває всі труднощі на життєвому шляху дитини, не спроможне створити сильного характеру.

А.С. Макаренко сформулював правила, дотримання яких сприяє процесу виховання особистості: радість, щастя, життєрадісне світосприймання; оточуюче виховне середовище; віра в іншу людину; краса людського духу. Він підкреслював, що «щастливим человеком нельзя быть по случаю – выиграть как в рулетку, – счастливым человеком нужно уметь быть» [1]. Велике значення для створення атмосфери емоційного благополуччя має культура взаємовідносин між батьками та дітьми, дітьми та вчителями, вчителями та батьками. Вона проявляється у поважній вимогливості один до іншого, в увазі, турботі, запобігливості. Педагог не протиставляє виховання та розвиток особистості, а розглядає їх в єдності, головною ж задачею педагога вважає не вплив на вихованця, а сприяння його розвитку, стимулювання вірного направлення цього розвитку з метою розкриття сил та здібностей кожної особистості.

Як уже зазначалось, основні положення педагогічної теорії А.С. Макаренка відзначалися глибоким гуманізмом та базувалися на поєднанні поваги та вимогливості, віри в людину та її можливості, на принципі виховання в колективі та через колектив. Повага до вихованця – це вміння довіряти людині, бачити позитивні сторони його характеру та поведінки, вміння спиратися на ці якості при вихованні, вірити у безмежні можливості вдосконалення особистості. Навчити людину володіти собою, розумно керувати своїми почуттями та вчинками – було основою новаторської педагогічної діяльності А.С. Макаренка. Його життєва формула: «как можно больше требований к человеку и как можно больше уважения к нему» [1] визначала всі норми взаємовідносин між особистостями у колективі. Вимогливість до кожного члену колективу як з боку педагогів, так і з боку товаришів була націлена виключно на подолання недоліків та стимулювання проявів кращих рис характеру особистості.

Стверджуючи в теорії та на практиці тезис про єдність вимогливості та поваги до людини, А.С. Макаренко з суто гуманістичних позицій розглядав питання про доцільність покарання, яке вважав таким же природним, простим та логічно доцільним засобом виховання, як й інші. Там де потрібно, педагог не має права не карати, щоб не розвивати почуття безкарності та всюдозволеності, які на сьогоднішній час процвітають у молодіжному середовищі.

В системі аксіологічних основ, які визначають гуманістичну сутність та спрямованість педагогічних поглядів А.С. Макаренка, можна виокремити основоположні елементи, які сприяють гармонічному розвитку можливостей кожної особистості. Це свобода, справедливість та відповідальність. Свобода – це не всемогутність та всюдозволеність, це відчуття відповідальності за свій вільний вибір. Без справедливості немає захищеності особистості та суспільства як єдиного цілого.

Спираючись на погляди видатних педагогів, Макаренко розвинув та реалізував на практиці ідею праці, яка має виховний та розвиваючий вплив та повинна входити складовою частиною до цілісної виховної системи. Праця має таке значення для життя людини, що без неї воно втрачає свою ціну та свою гідність, складає необхідну умову не тільки для розвитку людини, але навіть й для підтримки в ній тієї ступені гідності, якої вона вже досягла. Саме праця, на думку Макаренка, є основою людського щастя.

Виховання в праці передбачає розвиток своєрідності, неповторності особистості, її самоактуалізацію. Розглядаючи питання трудового виховання в школі та сім'ї, Макаренко вважав, що в процесі виконання дітьми трудових завдань необхідно тренувати їх у набутті організаційних навичок, розвивати вміння орієнтуватися в роботі, планувати її, виховувати бережливе ставлення до часу, який витратився, до продукту труда.

Незважаючи на значний вклад А.С. Макаренка в теорію та практику виховання, який дає значний імпульс для сучасного розвитку педагогіки, його надбання не можна розглядати у вигляді «ідеального зразка». Він неодноразово стверджував, що педагогіка – «наука диалектическая», як наслідок, «подвижная, самая сложная и разнообразная наука» [1]. Цей вислів став символом його педагогічної віри. Теоретико-педагогічні та методологічні положення, викладені педагогом, з часом змінювалися, коректувалися, віддзеркалюючи хід розвитку його досвіду. Можна бачити взаємовиключні положення, які характеризують педагогічні явища в їх протиріччі. Протиріччя процесу розвитку особистості та протиріччя процесу виховання мають одну основу: взаємодія суспільно-особових потреб та можливості їх задоволення, причому в цій взаємодії обидві сторони є активними. Новизна та незвичайна рухомість, гнучкість системи педагогічних понять А.С. Макаренка – яскравий показник глибини проникнення в діалектику реальних явищ виховання.

Висновки. Сучасна орієнтація навчально-виховного процесу демонструє перспективне значення педагогічної спадщини А.С. Макаренка, серед ключових моментів якої можна виділити наступні:

1. А.С. Макаренко, як педагог-новатор, збагатив сучасну педагогіку цінними педагогічними ідеями, методами та прийомами (система перспективних ліній, принцип паралельної дії, метод «вибуху»). Він по-новому розглянув ряд педагогічних питань та детально розробив деякі педагогічні аспекти (виховання в колективі і через колектив, трудове виховання, виховання в сім'ї).

2. А.С. Макаренко успішно застосував в теорії та на практиці діалектико-матеріалістичні принципи виховання та вніс суттєвий вклад у рішення таких загально педагогічних проблем, як об'єднання виховання і навчання з виробничим трудом, симбіоз загального та диференційованого навчання.

3. А.С. Макаренко розвив фундаментальні положення реформаторської педагогіки про виховну та навчальну роль праці, самоврядування, колективність, вільний розвиток особистості.

4. Випереджаюча роль уявлень А.С. Макаренка про особистість та виховання полягає в тому, що він подолав роздвоєність індивідуального та соціального в розвитку особистості, висунув та реалізував на практиці ідею про гармонізацію розвитку особистості та колективу, яка є основоположною у його соціальної концепції виховання.

5. А.С. Макаренко створив модель громадянського виховання нового типу, яка в своїй основі є не тільки психолого-педагогічною, але й соціально-етичною, етико-правовою та філософсько-педагогічною. Педагог розробив та апробував на практиці не просто модель виховання особистості, а закінчену систему керування трудовим виховним колективом процесом навчання та виховання, яка може бути застосована як у сім'ї, так і в навчальних закладах.

6. А.С. Макаренко вперше розробив та реалізував на практиці принцип соціальної обумовленості цілей, задач, методів та засобів формування та виховання особистості. Кінцевою метою та результатом педагогічної системи є виховання вільної та щасливої особистості, всебічно розвинутої та освіченої, яка володіє системним та логічним мисленням.

Перспективи подальших розвідок із напрямку. Як підтверджує історія розвитку й становлення сучасного педагогічного мислення та досвід навчально-виховних закладів у втіленні основних принципів педагогічної системи А.С. Макаренка, цілісне вивчення та цілісне розуміння його педагогічної діяльності потребує розробки особової методології

дослідження в контексті єдності чотирьох взаємодіючих компонентів педагогіки – методологічному, теоретичному, організаційно-методичному та технологічному рівні.

Список використаних джерел

1. Макаренко А. С. Сочинения : в 7-ми т. /А. С. Макаренко ; ред. кол.: И. А. Каиров [и др.]. – [2-е изд.]. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1957–1958. – 5 т.
2. Макаренко А. С. Школа жизни, труда, воспитания: учебная книга по истории, теории и практике воспитания: в 4 частях / сост. А. А. Фролов, Е. Ю. Иллалтдинова. Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2007. Ч. 1: Деловые и личные письма, статьи 1921–1928 гг.- 361 с.
3. Наумов Б. Н. Идея А. С. Макаренко о синтетической педагогике и методология целостного подхода в современном образовании: Збірник праць ПДПУ ім. В. Г. Короленка «Витоки педагогічної майстерності» /Б. Н. Наумов. Полтава, 2008. С. 55–61.
4. Фролов А. А. А. С. Макаренко в СССР, России и мире: историография освоения и разработки его наследия 1939–2005 гг.: критический анализ /А. А. Фролов. Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2006 – 417 с.
5. Взаимодействие гражданского и трудового воспитания в педагогике А. С. Макаренко / С. Невская // Нар. образование. – 2006. – № 6. – С. 172–178.
6. А. С. Макаренко о педагогическом взаимодействии семьи и школы / С. С. Невская // Педагогика. – 2003. – № 9. – С. 90–94.
7. Вклад А. С. Макаренко в педагогическую науку /И. Гликман //Нар. образование. – 2008. – № 6. – С. 237–244.
8. Живая педагогика Макаренко: к 120-летию со дня рождения А. С. Макаренко /И. З. Гликман // Инновации в образовании. – 2008. – № 3. – С. 125–139.
9. Концепция воспитания А. С. Макаренко в свете современных научных знаний /Л. И. Гриценко // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 89–96.
10. Прежде всего – «активное отношение к собственной личности»: [новое в изучении педагогических взглядов А. С. Макаренко] /А. Фролов // Воспитание школьников. – 2003. – № 3. – С. 2–4.
11. Пространство и время в воспитании и педагогике : [размышления об открытых Макаренко закономерностях, о диалектическом единстве воспитания и обучения] /А. Фролов // Нар. образование. – 2003. – № 5. – С. 186–189.
12. А. С. Макаренко и реформа школы / В. В. Кумарин; Пед. о-во РСФСР, Челябин. обл. отд-ние. – Челябинск: 1987 – 59 с.
13. А. С. Макаренко и современная школа /В. В. Кумарин //Шк. технологии. – 1998. – № 5. – С. 4–24.
14. Устарел ли Макаренко? Что такое «новое», а что – «старое»? /В. Кумарин // Нар. образование. – 2005. – № 2. – С. 155–162.
15. Педагогический опыт А. С. Макаренко /И. Ф. Козлов. – М.: 1987.– 158 с.
16. Философско-антропологические идеи воспитания в педагогике А. С. Макаренко: теоретические истоки и влияния / Г. А. Гасимова // Изв. Урал. гос. ун-та. Сер. 3, Обществ. науки. – 2007. – № 48. – С. 224–232.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2013

Лаппо И.

Красноармейский индустриальный институт «Донецкий национальный технический университет», Украина

ПРИМЕНЕНИЕ ПРИНЦИПОВ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО И ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВОЧНОГО ПОДХОДА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ А.С. МАКАРЕНКО В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье рассмотрены основные принципы и аспекты педагогической системы А.С.Макаренко и возможности применения ее в современном учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: педагогическая система, воспитание, педагогика, коллектив, гуманизм, личность.

Lappo I.

Krasnoarmeysk industrial institute, Donetsk National Technical University, Ukraine

APPLICATION OF PRINCIPLES OF HUMANISM AND VALUED-REFERENCE APPROACH OF THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF A.S. MAKARENKO IN THE CONTEXT OF THE MODERN FORMING OF PERSONALITY

In the article basic principles and aspects of the pedagogical system of A.S Makarenko are considered and possibilities of application in modern to educate process.

Keywords: *pedagogical system, education, pedagogics, collective, humanism, personality.*